

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ДЕЛАТНОСТИ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА: ПРЕПИСКА СА РОБЕРТОМ ГАРДИНЕРОМ

Срећко Петровић*
Епархија шумадијска,
Аранђеловац

Апстракт: У архиви Светској савеша црква у Женеви, међу писмима Роберта Холовела Гардинера, првог секретара Заједничке комисије за веру и поредок и једној од архивских садржаја савремене екуменске покрета, налази се и неколико писама која је он разменио са Николајем Велимировићем у периоду од 1917. до 1922. године. Ова писма доносе неке занимљиве информације које се тичу ангажмана Николаја Велимировића у међухришћанском дијалогу и његовој доприносу раду међународних екуменских тела.

Кључне речи: међухришћански дијалог, Вера и поредок, Николај Велимировић, Роберт Х. Гардинер, Вилијам Т. Манин.

Увод

После чувене Светске мисионарске конференције у Единбургу 1910. године,¹ одржане у главном граду Шкотске 14–23. јуна 1910. г.,²

* petrovic.srecko@gmail.com.

¹ 1910 World Missionary Conference; у литератури на енглеском језику помиње се и као Единбуршка мисионарска конференција – Edinburgh Missionary Conference. О раду ове конференције, види Robson 1910: 3–31. Материјали са ове конференције објављени су у девет томова, у World Missionary Conference 1910. Светска мисионарска конференција у Единбургу 1910. године сматра се првим великим скупом савременог екуменског покрета (уп. Николић 2010: 315).

² На конференцији у Единбургу окупиле се 1215 представника главних англиканских и протестантских цркава, мисионарских друштава и хришћанских организација, уз још стотинак специјалних делегата. Уп. "Records of the Conference" 1910: 33–71.

Епископ филипински Чарлс Брент³ био је један од оних који су вође-ни визијом црквеног јединства решили да предузму конкретне кораке у циљу зближавања разједињених хришћана. Изгледа да је Брент још док је боравио у Шкотској постао убеђен како је неопходно основа-ти тело које ће се суочити са богословским проблемима који се тичу нејединства хришћана и који су узрок подела (уп. Fitzgerald 2004: 83; Woolverton 2005: 112–113).⁴ Чим се вратио у Сједињене Државе, Брент је покренуо иницијативу за сазивање међународне конференције која ће покренути спорна богословска питања хришћанске вере и црквеног устројства, и представио је своје виђење широј јавности на 43. Генералној конвенцији Епископалне Цркве у САД одржаној октобра 1910. године у Синсинатију, у Охају.⁵

1. Роберт Гардинер, први секретар Заједничке комисије за веру и поредак

Једна од кључних особа које су прихватиле ову иницијативу Чарлса Брента и дале значајан допринос догађајима који су уследили био је амерички епископални богослов Роберт Холвел Гардинер (Robert Hallowell Gardiner III, 1855–1924), пионир савременог екуменског покрета и прегалац хришћанског јединства са почетка 20. века.

На поменутој 43. Генералној конвенцији прихваћен је Брентов предлог да Епископална Црква поведе екуменску иницијативу и предузме конкретне кораке у циљу сазивања светске хришћанске конференције

³ Charles Henry Brent (1862–1929), јерарх англиканске Епископалне Цркве у Сједињеним Америчким Државама, први мисионарски епископ филипинских острва (Missionary Bishop of the Philippine Islands, 1902–1918), председавајући Прве светске конференције за веру и поредак одржане у Лозани 1927. године. О Еп. Бренту и његовим залагањима за хришћанско јединство, в. Manning 1929; Slater 1932; Zabriskie 1948; Kates 1948; Norbeck 1996, Ђаковац 2019.

⁴ Према тврђењу Марка Норбека, Брента је бринуло одсуство православних и римокатолика са ове конференције, и то му је представљало додатни мотив за међухришћанску екуменску акцију (уп. Norbeck 1996: 167).

⁵ XLIII General Convention of the Episcopal Church in the United States of America, Cincinnati, Ohio. 43. Генерална конвенција одржана је 5–21. октобра 1910. године. На заседању од 19. октобра 1910. године, 43. Генерална конвенција усвојила је резолуцију којом је образована комисија која ће се бавити питањима јединства хришћана, односно комисија која ће се старати око организовања и сазивања међународне општехришћанске конференције посвећене хришћанском јединству (уп. Tatlow 1967: 407).

за питања вере и поретка (уп. Norbeck 1996: 167). За првог секретара Заједничке комисије за веру и поредак (Joint Commission on Faith and Order) установљене на овој конвенцији постављен је Роберт Гардинер.

Нешто раније Гардинер је био активан на пољу међухришћанског дијалога и сарадње као председник Братства Св. Андреја⁶ (уп. Woolverton 2005: 248), и већ је био заинтересован за хришћанско јединство и укључен у токове екуменског покрета који је био у настанку. Гардинер је припадао групи епископалних богослова и клирика која се од јануара 1910. године у Њујорку састајала и дискутовала о екуменским питањима. Домаћин ових окупљања у епископалној Цркви Свете Тројице (Trinity Church) на Вол Стриту био је Вилијам Томас Манинг (William Thomas Manning, 1866–1949), тадашњи старешина ове цркве (уп. Woolverton 2005: 107–108). На овим незваничним окупљањима учесници су користећи упечатљив христолошки вокабулар саставили нацрт свога плана за рад на хришћанском јединству и потписали га 27–28. јануара 1910. године (уп. Woolverton 2005: 108–109). Конференција у Единбургу уследила је нешто касније, а потоњи Брентов предлог за сазивање међународне конференције изнет у октобру исте године на 43. Генералној конвенцији нашао је у Роберту Гардинеру снажног подржаваоца и одушевљеног прегоаца заједничке визије хришћанског јединства (уп. Manning 1929: 5–6).⁷

Гардинер је као секретар овог тела организовао прву прелиминарну конференцију посвећену питањима вере и поретка у Њујорку 1913. године (уп. *The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order. A First Preliminary Conference* 1913: 2), и наставио је свој рад на организовању мултилатералних богословских сусрета и светске конференције хришћанских цркава, покушавајући да успостави добре контакте са православнима и са римокатолицима.⁸ У услови-

⁶ Brotherhood of St. Andrew – међународна хришћанска лаичка организација која је настала у оквиру Епископалне Цркве у САД крајем 19. века. Гардинер је био председавајући Братства Св. Андреја неколико година (1904–1909). У то време је у Братству Св. Андреја било окупљено преко 1.200 локалних братстава (уп. Woolverton 2005: 88).

⁷ С друге стране, Манинг је такође имао значајног удела у започињању овог пројекта. Поред тога што је као старешина Цркве Свете Тројице на Менхетну био домаћин неформалних богословских окупљања на којима су развијане идеје о раду на међухришћанском зближавању, Манинг је учествовао и у официјелним активностима. Тако је предлог за оснивање нарочите комисије која ће се бавити питањима вере и поретка и планирањем сазива светске конференције пред 43. Генералну конвенцију у Синсинатију изнео управо Вилијам Манинг, на заседању од 13. октобра 1910. године, неколико дана пре него што је на конвенцији званично усвојена резолуција о оснивању овог тела (уп. Woolverton 2005: 115).

⁸ Што се да видети и из сведочанстава о његовим залагањима сачуваним у материјалима са скупштина Епископалне цркве у САД (уп. нпр. *Journal of the General Con-*

ма светског рата који је у то време започео и политичких промена које су потресале свет, ово није био једноставан задатак.

2. Николај Велимировић, заговорник хришћанског јединства

Са другог краја света, тачније из балканске Србије која је тих година пролазила кроз голготска страдања и кроз неке од најтежих тренутака своје новије историје, кренула је друга иницијатива, која је за циљ на првом месту имала националну пропаганду и дипломатску акцију усмерену ка стварању будуће државе југословенских народа. Као једна од кључних особа ове иницијативе, јеромонах Николај Велимировић 1915. године одлази у Велику Британију, а потом и у Сједињене Државе, да се тамо бори за националне циљеве (уп. Вуковић 1994: 16; Јанковић 2002а: 67–79; Добријевић 2007: 28–30; Лазаревић 2008: 177–179; Markovich 2017: 151–154; Vasiljević 2019: 201–202, 250–255). Визија коју је пред собом имао необични проповедник обухватала је и неке од идеја за које су се залагали и Чарлс Брент, Вилијам Манинг и Роберт Гардинер. Наиме, у промишљањима Николаја Велимировића из овог периода присутни су снажни импулси у корист заговарања међухришћанских измирителских стремљења и ватрени предлози за остваривање хришћанског јединства (в. нпр. Велимировић 1906; 1909а; 1909б; 1909в; уп. Markovich 2017: 144–145, 177–180). Ово није могло промаћи другим прегаоцима заинтересованим за рад на пољу хришћанског јединства, што се могло наслутити и из расправа у којима је Велимировић учествовао у годинама које су претходиле светском рату (в. нпр. Velimirovitch 1909; Pullan 1909; Марјановић 1909; уп. Markovich 2017: 147), а током самог рата Велимировић и кључне личности Епископалне Цркве у Сједињеним Државама – прегаоци заједничких напора ради остварења хришћанског јединства – ступили су у контакт и градили пријатељске везе размењујући идеје.⁹

vention of the Protestant Episcopal Church in the United States of America 1913 1914: 143, 336, 341), као и из његове преписке (уп. нпр. Woolverton 2005: 146, нап. 72).

⁹ Велимировићеве идеје нису промакле ни православним јерарсима, међу којима је било и критичара његове визије хришћанског јединства. Тако нпр. руски Архиепископ Евдоким (Мещерский, 1869–1935), који је служио као Архиепископ алеутски и северноамерички од јула 1914. до новембра 1918. године, у свом Извештају који је 15. јуна 1915. године поднео Св. Синоду Руске Цркве, помиње боравак јеромонаха Нико-

Није извесно када су се упознали одн. када су ступили у контакт Николај Велимировић и Роберт Гардинер. Још пре почетка Првог светског рата Николај је био повезан са одређеним богословским круговима у којима су заговаране идеје хришћанског јединства, од старокатоличких богослова са Универзитета у Берну (попут Едуарда Херцога – в. von Arx 2006: 311–323; уп. и фон Аркс 2007: 10–18), преко англиканских богослова и јерараха из Велике Британије (попут Лејтона Пулана и Архиепископа кантерберијског Рандала Дејвидсона), до заговорника хришћанског јединства из редова протестаната и северноамеричких евангеличких хришћана (попут Натана Содерблома и Џона Мота, којег је Николај највероватније упознао 1911. године – уп. Rouse 1993: 603; von Arx 2006: 309–310, нап. 8). Деловање Роберта Гардинера одвијало се у богословским круговима који су се у одређеној мери преклапали са круговима у којима се одвијала и делатност Николаја Велимировића.¹⁰

лаја у Америци и критикује његов ангажман, нарочито његове проповеди о „религији будућности“ (уп. Вуковић 1994: 85–86, 102, фн. 106; Јанковић 2002а: 79–80). Отприлике негде у то време у Њујорку је у оквиру библиотеке „Жива Црква“ објављена серија од неколико дела јеромонаха Николаја Велимировића, на српском и енглеском језику, у којима је између осталог Николај изложио одређене напомене о својој визији будућности, односно својој визији хришћанског јединства (уп. Велимировић 1915а; 1915б; 1915в; Velimirovich 1915а; 1915б).

Узгред буди речено, и у српској штампи тог времена појављивале су се приредбе у погледу Николајевих активности међу инославним хришћанима (= у „туђим црквама“) – уп. Јанковић 2002б: 627).

¹⁰ На пример, Едуард Херцог, старокатолички бискуп Швајцарске, ментор и пријатељ Николаја Велимировића из периода његових студија у Берну, највероватније је био у контакту са Гардинером као првим секретаром и благајником Заједничке комисије за веру и поредак; старокатолички епископи из Европе били су и формално позвани да се укључе у рад поменутог комисије у јуну 1912. године (уп. *The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order. A First Preliminary Conference* 1913: 11, 15, 21), а секретар комисије водио је са њима преписку и у годинама које су уследиле (уп. *The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order: Report of the Joint Commission to the General Convention of the Protestant Episcopal Church* 1916 1916: 7–8). Већ у списку чланова ове комисије из 1914. године наводи се и име бискупа Херцога, као представника Старокатоличке Цркве (уп. *Joint Commission Appointed to Arrange for A World Conference on Faith and Order : List of Commissions Already Appointed, March 20, 1914* 1914: 24).

С друге стране, у активности Заједничке комисије за веру и поредак били су укључени и англикански богослови са којима је Велимировић био у блиском контакту, почев од покровитеља међухришћанског дијалога Архиепископа кантерберијског Рандала Дејвидсона – духовног оца Николаја Велимировића (уп. Herpell 2001: 89), учесника неформалне припремне конференције комисије којој је Гардинер био секретар, одржане у Ламбетској палати 25. јуна 1912. године (уп. *The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order: Report of the Joint Commission to the General Convention of the Protestant Episcopal Church* 1913 1913: 8).

Сва је прилика да из времена првог боравка Николаја Велимировића у Сједињеним Државама датира његово познанство са Вилијамом Манингом, блиским сарадником Р. Гардинера. Манинг и Николај су се упознали и спријатељили 1915. године (према тврдњи канона Едварда Веста, Манинг је 1915. позвао Николаја да проповеда у Њујорку, у Цркви Свете Тројице – уп. West 2013: 14 – истој оној цркви која је била место неформалних окупљања богослова заинтересованих за питања међухришћанског богословског дијалога и хришћанског јединства; Манинг и Николај су остали у контакту у наредним деценијама – уп. West 2013). Да ли је Николај преко Манинга ступио у контакт са Гардинером остаје непознато. Гардинер и Николај могли су се повезати и преко других заједничких пријатеља и веза – Севастијана Дабовића,¹¹ Џона Мота,¹² Рандала Дејвидсона, Едуарда Херцога итд., но немамо конкретних сазнања о њиховом иницијалном контакту, те све ове претпоставке остају на нивоу нагађања.

3. Преписка Р. Гардинера и Н. Велимировића из Архива ССЦ у Женеви

У Архиву Светског савета цркава у Женеви, у архивској грађи из периода ране делатности екуменског покрета, чува се неколико дописа које је Николај Велимировић послао Роберту Гардинеру, једно Гардинерово писмо Николају, као и једно Гардинерово писмо Џону Моту у ком Гардинер помиње Николаја.

Најстарији међу овим дописима је каблограм, откуцан великим словима на обе стране каблограмског обрасца отприлике А5 формата,

¹¹ Архимандрит Севастијан Дабовић је од 1914. био укључен у рад Заједничке комисије, као и у планирање начина успостављања сарадње са православнима (уп. Woolverton 2005: 151–152).

¹² Џон Р. Мот (John Raleigh Mott, 1865–1955), методистички проповедник и мисионар, лаик који је био на челу међународних студентских хришћанских покрета неколико деценија; председавајући Единбуршке мисионарске конференције, каснији добитник Нобелове награде. Мот је од раније био у контакту са Гардинером, а у активности Заједничке комисије био је укључен још од 1910. године (уп. Woolverton 2005: 119). С друге стране, Николај и Мот су били повезани преко активности Светске студентске хришћанске федерације (WSCF) и Хришћанске заједнице младих људи (YMCA). Мот је још пре 1. светског рата, у априлу 1911. године држао неколико предавања у Београду, између осталих и на Богословском факултету и у Богословији Св. Саве (Бјелајац 2011: 310–311); у то време Велимировић је био запослен као наставник у овој богословији, а врло брзо се Велимировић укључио у рад Хришћанске заједнице младих људи, коју је у Београд практично довео Џон Мот (уп. Бјелајац 2011: 312; уп. и Радић 2019: 41–43).

који је Николај Велимировић послао Гардинеру 21. јула 1917. године у 21 час 57 минута.¹³ У ово време Велимировић се налазио у Великој Британији, и каблограм је послат из Лондона.

Наиме, Гардинер је желео да се консултује са Велимировићем да ли би у припремне активности у вези са сазивањем будуће Светске конференције за питања вере и поретка требало симултано укључити Римокатоличку Цркву и Руску Православну Цркву, будући да су неки чланови комисије сматрали како би успостављање званичних контаката са Руском Црквом и са римокатолицима требало одложити. Износећи свој став, Велимировић Гардинеру шаље следећу поруку (доносимо најпре препис, а потом и превод поруке; у угластим заградама налазе се умети са предложеним читањем енглеског текста брзојава):¹⁴

“Received at 169 Congress Street, Boston, Mass.

97 NS WR

July 21 1917

London 90 First Sheet 56

Rob[ert] Gard[iner]

Boston

Do not hesitate sending deputation [to] Russia [.] Now or never Christianity must settle its own disputes [.] Agree with proposal [.] Send deputation to Pope [.] Expedient deputation should touch London and consult Church leaders when here [.] Please submit them scheme for international conference of Church delegates in neutral country [.] [I] will suggest names of Russian divines whose [p. 1¹⁵] cooperation [is] necessary [.] [It is] difficult [to] say whether [I] can accompany deputation to Russia [.] Important [,] secure first collaboration of [the] Church authorities of Allied countries [.] Preliminary conference [of] minor Eastern Churches could be held [in] Cyprus [.]

Nicholas Velimirovitch [.,] Serbian Legation [.,] London.

846P July 21”

[p. 2]

¹³ Nicholas Velimirovich, “Cablegram to Robert Gardiner, 21st July 1917,” 1–2, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).

¹⁴ Телеграфски стил и недостатак интерпункције отежавају јасно разумевање текста: ово је читање које предлагемо; за изворник, в. скенирани документ ниже.

¹⁵ Овде се завршава прва страна каблограма; друга почиње следећим заглављем: “2nd Sheet of 97NS Rob[ert] Gard[iner] Boston—34” – и даље се текст наставља на стр. 2.

„Примљено на адреси 169 Congress Street, Бостон, Масачусетс

97 NS WR

21. јул 1917. године

Лондон 90, прва страна 56

Роберт Гардинер

Бостон

Не оклевајте да пошаљете посланство у Русију. Сад или никад хришћанство би требало да реши сопствене несугласице. Слажем се са предлогом. Пошаљите посланство и папи. Одговарајуће посланство би требало да сврати у Лондон и консултује црквене поглаваре када стигне овде. Молим вас доставите им предлог за међународну конференцију представника Цркве у неутралној земљи. Предложићу имена руских богослова чија [стр. 1¹⁶] је сарадња неопходна. Тешко је рећи да ли бих могао да се придружим посланству у Русију. Важно је обезбедити најпре сарадњу црквених власти у савезничким државама. Припремна конференција мањих Источних Цркава могла би да буде одржана на Кипру.

Николај Велимировић,

Српско представништво, Лондон

846P 21. јул“

[стр. 2]

Гардинер је наима желео да у покрет за уједињење хришћана буду укључени и православни хришћани, међу њима и Руси, као и римокатолици. У опширном писму Џону Моту од 23. јула 1917. године, откуцаном писаћом машином на седам страна А4 формата,¹⁷ Гардинер га извештава о развоју ситуације, између осталог и о својим консултацијама са Велимировићем и о каблограму од Велимировића који му је стигао тога дана ујутру, и каже (доносимо релевантне изводе из писма, најпре изворни текст а затим превод на српски):

¹⁶ Овде се завршава прва страна каблограма; друга почиње следећим заглављем: “2. страна 97NS Роберт Гардинер, Бостон—34” – и даље се текст наставља на стр. 2.

¹⁷ Robert Hallowell Gardiner, “Letter to John R. Mott, 23rd July 1917,” 1–7, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 7. Mott, John Raleigh Mott.

Form 2878

WESTERN UNION

ANGLO-AMERICAN DIRECT UNITED STATES
CABLEGRAM

NEWCOMB CARLTON, PRESIDENT GEORGE W. E. ATKINS, FIRST VICE-PRESIDENT

Received at 169 Congress Street, BOSTON, MASS. JULY 21 1917 *3827*

97NS WD LONDON 90 FIRST SHEET 56 *092*

POBGAPD

BOSTON

DO NOT HESITATE SENDING DEPUTATION RUSSIA NOW OR NEVER CHRISTIANITY
MUST SETTLE ITS OWN DISPUTES AGREE WITH PROPOSAL SEND DEPUTATION
TO POPE EXPEDIENT DEPUTATION SHOULD TOUCH LONDON AND CONSULT CHURCH
LEADERS WHEN HERE PLEASE TO SUBMIT THEM SCHEME FOR INTERNATIONAL
CONFERENCE OF CHURCH DELEGATES IN NEUTRAL COUNTRY WILL SUGGEST NAMES
OF RUSSIAN DIVINES WHOSE

1917 JUL 21 PM 9 57

Registration No. *13820*

Reception No. *R 124*

Time *9:50 am*

TO *Univer*

Form 2878

WESTERN UNION

ANGLO-AMERICAN DIRECT UNITED STATES
CABLEGRAM

NEWCOMB CARLTON, PRESIDENT GEORGE W. E. ATKINS, FIRST VICE-PRESIDENT

Received at 169 Congress Street, BOSTON, MASS.

2ND SHEET OF 97NS POBGAPD BOSTON--34

COOPERATION NECESSARY DIFFICULT SAY WHETHER ^{Can} ~~also~~ ACCOMPANY DEPUTATION
TO RUSSIA IMPORTANT SECURE FIRST COLLABORATION OF CHURCH AUTHORITIES
OF ALLIED COUNTRIES PRELIMINARY CONFERENCE MINOR EASTERN CHURCHES
COULD BE HELD CYPRUS

NICHOLAS VELIMIROVIC SERBIAN LEGATION LONDON

846P JULY 21

Сл. 1-2: Каблограм Николаја Велимировића Р. Гардинеру од 21. јула 1917. г. recto и verso

“As there had been many indications this spring – too many to condense into a letter – that invitations to participate in the World Conference would be cordially accepted by the Pope and by the Church of Russia, we had voted to send one Deputation to Russia and one to Rome.” [p. 1]

„Како је овог пролећа било много показатеља – превише да би их могао сажети у једно писмо – да би позиви за учешће у Светској конференцији били срдечно прихваћени од папе и од Руске Цркве, изгласали смо да упутимо једно посланство у Русију а друго у Рим.“ [стр. 1]

Гардинер је хтео да се о свему консултује са Мотом, и како би најбржи начин за то био да се пошаље каблограм преко Стејт департмента, Гардинер је контактирао Вилијема Филипса, дипломату из Беле куће,¹⁸ иначе сина Гардинеровог клијента, и замолио га да Моту каблограмски проследи поруку коју је додао уз писмо. Али Филипс није одговарао данима, и можда није ни добио Гардинерову поруку (стр. 1).

Међутим, пошто су се неки чланови Заједничке комисије двоумили,¹⁹ након консултација са председником Вилсоном²⁰ преко државног секретара Френка Полка²¹ добили су упутство да не би требало слати никакву делегацију у Русију, будући да би у контексту рата читава акција могла да буде протумачена погрешно:

“He therefore requested that the Deputation should not go, and in view of that request, those of us who could meet in New York last Friday decided to postpone the matter.” [p. 2]

„Он [= државни секретар Полк] је захтевао да посланство не иде, и с обзиром на тај захтев, они од нас који су били у могућности да се састану у Њујорку протеклог петка одлучили су да се читава ствар одложи.“ [стр. 2]

¹⁸ William Phillips (1878–1968), амерички дипломата, помоћник америчког државног секретара (2nd Assistant Secretary of State) у периоду 1917–1920.

¹⁹ Реч је о Џорџу Забриском (George Zabriskie), дугогодишњем благајнику Заједничке комисије за веру и поредак – још од почетака рада ове комисије (уп. Woolverton 2005: 116), и пречасном Б. Талботу Роџерсу (Rev. B. Talbot Rogers).

²⁰ Thomas Woodrow Wilson (1856–1924), амерички политичар и председник Сједињених Држава 1913–1921. године.

²¹ Frank Lyon Polk (1871–1943), амерички правник и дипломата, саветник Државног секретаријата САД и в.д. америчког државног секретара у време владе председника Вилсона (1915–1920).

Чланови комисије су се поколебали, па се размишљало и о одлагању слања делегације која би требало да посети Рим:

“The question of postponing the Deputation to Rome until the Russian Deputation could go was a very difficult one. At our meeting on Friday three members felt distinctly that it ought to be postponed.” [p. 3]

„Питање одлагања посланства за Рим док посланство за Русију не буде могло да отпутује било је веома тешко. На нашем састанку у петак три члана [Комисије] јасно су указали како би оно требало да буде одложено.“ [стр. 3]

Но Гардинер је упорно радио на постизању сагласности у вези са успостављањем званичних контаката са Руском Православном Црквом и Римокатоличком Црквом, и једноставно био корак испред:

“As soon as it was decided to send the Deputation to Russia, I wrote, in accordance with instructions from the Commission, to the Rev. Tinsington Tatlow who is, you will remember, Secretary of the Archbishops' Committee in England on the World Conference, enclosing a letter to Fr. Nicholas Velimirovitch, who doubtless you know as the Serb who has been in London for some time and who has made a great impression by his appeals for Christian Unity. In that letter I asked Fr. Velimirovitch his opinion as to the expediency of sending Deputations simultaneously to Rome and Russia now and whether it would be possible for him to accompany the Deputation to Russia. I have this morning his reply, as follows: ...” [p. 3]

„Још кад је [раније] одлучено да се шаље посланство у Русију, писао сам, у складу са упутствима Комисије, пречасном Тисингтону Татлоу који је, сетите се, секретар Комитета Архиепископа [кантерберијског] у Енглеској за питања Светске конференције, додајући и писмо оцу Николају Велимировићу, ког ван сумње познајете као Србина који се налази у Лондону већ неко време и који је оставио снажан утисак својим апелима за хришћанско јединство. У том писму сам питао оца Велимировића за мишљење о сврсисходности слања оба посланства сада, истовремено у Рим и у Русију, те да ли би било могуће да се и он прикључи посланству у Русију. Јутрос сам добио његов одговор који гласи: ...“ [стр. 3]

Гардинер овде наводи текст каблогограма који је добио од Велимировића, дословно прекуцан, без интерпункције и тумачења, те његов препис не доноси никаква појашњења евентуалних недоумица које телеграфски текст може створити код данашњег читаоца, навикнутог на опширнију а не на тако сажету телеграфску комуникацију.

Даље Гардинер описује тешкоће са којима се сусреће као секретар Комисије, почев од колебања чланова комисије, преко тешкоћа у комуникацији са представницима Римокатоличке Цркве итд. Но то нису биле једине тешкоће – план Комисије сусрео се са отпором у лику једног православног великодостојника, изнад поменутог руског Архиепископа Евдокима:

“Archbishop Evdokim, whom I saw in New York two or three weeks ago, is quite indifferent, if not hostile, to the World Conference and said very emphatically that Russia would have nothing to do with any movement which included Rome. [...]

As it would be courteous of me to explain to Phillips that my insistence upon sending the cable to you was in ignorance of the correspondence between Polk and Zabriskie, I shall take that opportunity to send Phillips copy of this cable from Velimirovitch.” [p. 5]

„Архиепископ Евдоким, ког сам видео у Њујорку пре две-три недеље, прилично је незаинтересован у погледу Светске конференције, ако не и непријатељски расположен, и наглашава да Русија неће имати ништа са било којим покретом који укључује и Рим. [...]

Будући да би било пристojно да Филипсу објасним како је моје инсистирање да вам се пошаље каблограм било у незнању за преписку између Полка и Забриског, искористићу прилику да Филипсу пошаљем копију каблогограма који сам добио од Велимировића.“ [стр. 5]

Гардинер пише Филипсу премда сумња у то да председник Вилсон, државни секретар Полк и Филипс, иако изражавају најдубље занимање за Светску конференцију, имају праву представу о њој, и сматра да је ово једноставно њихов дипломатски израз. Но он свеједно жели да заинтересује и дипломате, и гледа како да и Џона Мота укључи у читаву акцију, и у ту сврху му и пише поменуто писмо и излаже своје намере.

Из коментара који непосредно следи да се приметити како је у овом тренутку јеромонах Николај Велимировић био прилично прогресиван, чак и у очима водећих заговорника међхришћанског једин-

ства, попут Р. Гардинера. Гардинер се на одређени начин ограђује од Велимировићевих предлога:

“I am explaining to Phillips, and it would be well if you have an opportunity to discuss the matter with President Wilson, if you would emphasize it, that Fr. Velimirovitch is going ahead altogether too fast. He evidently thinks that the World Conference itself will be held shortly.” [p. 6]

„Објашњавам Филипсу, а било би добро и да уколико ви будете били у прилици да о ствари поразговарате са председником Вилсоном, уколико бисте могли да нагласите, како отац Велимировић превише жури. Он очигледно мисли да ће Светска конференција бити одржана ускоро.“ [стр. 6]

Гардинер не сматра да је блиско одржавање Светске конференције могуће (подсетимо се, у време писања овог писма буктао је светски рат), већ једноставно очекује да ће контакт са Римом и Русијом бити добра полазишна тачка, и да би се тиме за будућу конференцију обезбедили представници хришћана из целог света. Све што је у тадашњој фази пројекта Светске конференције Гардинер желео да постигне било је заправо оснивање локалних комитета, који би касније заједнички припремили Светску конференцију:

“All that we are attempting by our Deputations to Rome and to Russia is to secure the appointment by Rome and Russia, and by such other churches as can be reached, the appointment of Commissions to cooperate in preparing for the Conference. If we can secure Rome and Russia, that will practically complete the world-wide representation, especially if we can get the Protestant bodies in the Scandinavian countries. These Commissions would then go about immediate preparations, and that might require almost as long a time as it took to prepare for the Edinburgh Missionary Conference.” [p. 7]

„Све што покушавамо да постигнемо слањем наших посланстава у Рим и у Русију јесте да обезбедимо договор са Римом и Русијом, и са другим црквама до којих можемо допрети, договор комитета [= локалних комисија] да сарађују у припремању [Светске] конференције. Уколико обезбедимо договор са Римом и Русијом, то би практично употпунило скуп представника из читавог света, посебно ако успемо да придобијемо и протестантска црквена тела

из скандинавских земаља. Ови комитети би онда могли да се баве непосредним припремама [Светске конференције], и то би могло да захтева онолико времена колико је било потребно за припрему Единбуршке мисионарске конференције.“ [стр. 7]

Није нам познато колики утицај и колики значај је имала препорука Николаја Велимировића, но ова иницијатива Р. Гардинера и других чланова Заједничке комисије за веру и поредак уродила је плодом, и упркос бројним унутрашњим проблемима, иако суочена са новим друштвеним околностима и неслућеним изазовима новонастале совјетске државе, Руска Православна Црква се у одређеној мери укључује у активности Комисије.²² Римокатоличка Црква такође поклања пажњу међухришћанској акцији за покретање проблематичних питања која се тичу хришћанског јединства, и успостављени су званични контакти са Ватиканом. Није познато да ли су Велимировићеви предлози утицали на остварење ових контаката и у којој мери, али је значајно да се његова иницијатива временски преклопила са првим званичним контактима будућег Светског савета цркава и Римокатоличке Цркве. Како било, различите делегације су у годинама које су уследиле походиле центре светског хришћанства, како на Западу тако и на Истоку, а једна таква делегација, наиме Европско посланство које је у име Комисије за веру и поредак посетило Европу и Блиски Исток 1919. године (European Deputation to the Commission on the World Conference on Faith and Order), на свом пропутовању походило је Константинопољ, Смирну, Атину, Софију, Букурешт и Београд. Према званичном извештају овог посланства, у Београду су делегати Комисије за веру и поредак одржали више важних састанака са српским црквеним великодостојницима, и одржали продужену заједничку конференцију скупа са Митрополитом београдским Димитријем, Епископом нишким Доситејем и нареченим Епископом жичким Николајем.²³ У међувремену је у Београду било одржано и редовно заседање Св. Синода, на ком је званично потврђено учешће Српске Цркве у раду Комисије за веру и поредак одн. у раду Светске конференције. Делегати су потом наставили својим путем, и из Београда отпутовали за Рим, где су се срели са великодостојницима Римокатоличке Цркве – кардиналом Гаспаријем и папом римским [Бенедиктом XV, 1914–1922] – и били срдечно примљени.

²² Најпре преко оних клирика и богослова који су се налазили ван граница отаџбине. Међутим, због (гео)политичких прилика, до потпунијег укључивања Руске Православне Цркве проћи ће још неколико деценија.

²³ За делове званичног извештаја који се тичу посете Београду, види *The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order: Report of the Deputation to Europe and the East 1919*: 10–11.

* * *

Гардинер и Велимировић су били повезани и касније. Њих двојица су свакако остали у контакту, а Велимировићево интересовање за будућу Светску конференцију која ће се бавити питањима вере и поретка није јењавало. Од 1920. године име Николаја Велимировића налази се у званичним списковима чланова Заједничке комисије којој је Роберт Гардинер био секретар.²⁴ Није познато да ли је Велимировић учествовао у некоме од заседања ове комисије којима је присуствовао и Гардинер. У сваком случају, Велимировић је и ван рада овог тела био укључен у међухришћански богословски дијалог, као и у рад других богословских тела – и у формалном и у неформалном смислу. Његов допринос помиње се у званичним публикацијама из овог периода, и вреднује се као значајан.²⁵

* * *

У архивама ССЦ сачувано је и писмо које је Велимировић послао Гардинеру приликом свог боравка у Сједињеним Државама 1921. године.²⁶ Ово писмо Велимировић је написао руком на папиру формата А5, тј. листу из подсетника са адресом чувеног хотела Форт Де Мојн [Hotel Fort Des Moines]²⁷ у Де Мојну у Ајови. Писмо је датирано на 16. март 1921. године, односно у време његовог другог боравка у Сједињеним Државама, када је у току прва три месеца 1921. године Велимировић, сада као епи-

²⁴ Уп. *Joint Commission Appointed to Arrange for a World Conference on Faith and Order: List of Commissions Already Appointed, June 1, 1920* 1920: 26: "Church of Serbia [:] Rt. Rev. Nicholai Velimirovic, D.D., Bishop of Zicha, Serbia". У овом списку Велимировић је био једини делегат из Србије, одн. Краљевине СХС. Уп. такође и *World Conference on Faith and Order: Report of the Preliminary Meeting at Geneva, Switzerland, August 12–20, 1920. A Pilgrimage toward Unity* 1920: 87.

²⁵ Примера ради, о методама за остваривање хришћанског јединства које је предложио Вл. Николај дискутовало се на званичним састанцима нарочите Заједничке комисије формиране ради преговарања са великодостојницима Православне Цркве и Старокатоличке Цркве (Joint Commission to Confer with the Authorities of the Eastern Orthodox and Old Catholic Churches), рецимо на састанку ове комисије одржаном 8. јануара 1920. године у Њујорку (уп. *Journal of the General Convention of the Protestant Episcopal Church in the United States of America* 1922 1923: 709).

²⁶ Nicholas Velimirovic, "Letter to Robert Gardiner, 16th March 1921," WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).

²⁷ Овај хотел отворен је 1919. године; чувен је по томе што током његове историје у њему поред бројних знаменитих личности из читавог света гости били и дванаесторица председника Сједињених Држава у време своје владе.

скоп охридски, обилазио српске заједнице у Америци (уп. Вуковић 1994: 115–129), и успут опет држао проповеди на америчким универзитетима и у црквама, на позив академских институција и верских заједница, између осталих и на позив Савеза америчких цркава (уп. „Повратак Преосвећеног Епископа Господина Николаја“ 1921: 190; Јов. 1921: 2).

Николај због презаузетости не стиже да одговори на неко раније Гардинерово писмо, а због обавеза није у могућности да посети Бостон, те моли Гардинера да пише представницима српске заједнице у Њујорку и преко њих организује сусрет. У наставку доносимо текст овог писма, за којим следи наш превод на српски:

“March 16, 1921

My dear Mr Gardiner,

I did not answer your letter such a long time because I am just a shelterless traveller in this startling²⁸ country.

To your request to come to Boston I certainty would respond if only my committee²⁹ in New York should arrange it with you. For without you I am sure if it would be difficult to interest the people there in my visit.

So please would you kindly write to „Serbia House“, 7. W. 8 Street N. York?

Yours very sincerely

† Bishop Nicholai”

„16. март 1921. године

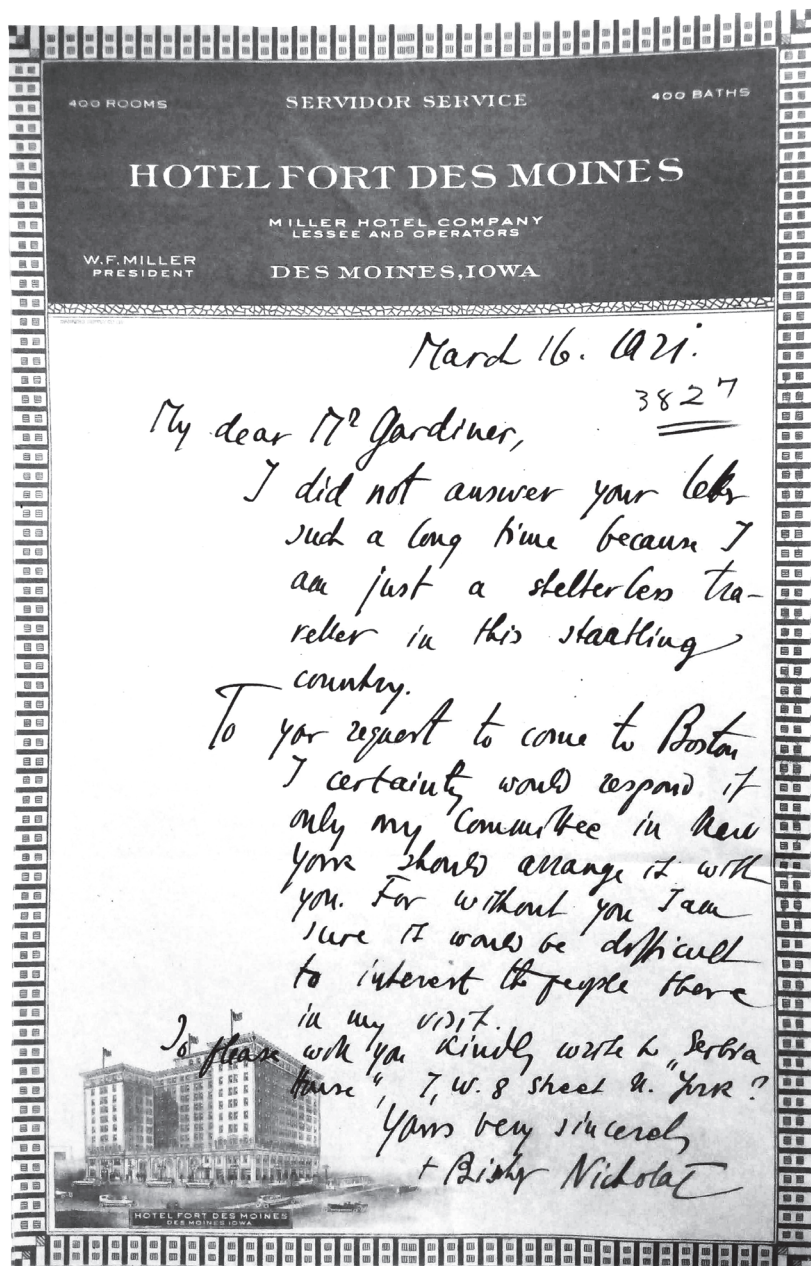
Драги господине Гардинеру,

Нисам тако дуго одговорио на ваше писмо будући да сам путник без склоништа у овој изузетној земљи.

На ваш захтев да дођем у Бостон свакако могу одговорити само уколико би мој одбор из Њујорка то припремио у договору са вама. Јер сам сигуран да би без вас било тешко заинтересовати људе тамо за мој долазак.

²⁸ На овом месту рукопис је нечитак: немамо бољи предлог читања.

²⁹ Такође, нечитак рукопис; немамо бољи предлог читања од речи „committee“.

Сл. 3: Писмо Н. Велимировића Р. Гардинеру од 16. марта 1921. г.

Стога вас молим да уколико можете пишете „Српској кући“, на адресу 8. улица, 7, Њујорк?

Искрено ваш
† Епископ Николај“

Да ли је до овог сусрета дошло није нам познато. У сваком случају, Николај је следећег месеца, у априлу 1921. завршио своју посету Америци, потом се вратио у Краљевину СХС, и јула исте године први пут отпутовао у своју епархију, у Охрид.³⁰

* * *

Писмо које је крајем исте, 1921. године Гардинер послао Епископу охридском Николају сачувано је такође у архиви ССЦ у Женеви. Ово писмо датирано је на 22. децембар 1921. године.³¹ Писмо је откуцано на писаћој машини, на два листа хартије формата А4, у 30 редака. Гардинер ово писмо Епископу охридском шаље из Њујорка, извештавајући га о свом сусрету са Николајевим младим пријатељем (Јованом?) Дероком, изражавајући упут и своје жеље да будући српски епископ у Америци, ако то буде могуће, буде управо Епископ Николај. Доносимо препис и превод овог писма:

“December 22, 1921.
Rt. Rev. Nicholai,
Bishop of Ochrida,
Belgrade, Serbia.

Dear Bishop:

I was delighted to see your young friend Derocco when he came in this morning. I am glad to hear that he is going to study architecture in the Institute of Technology, which is one of the best schools for the purpose in the country. They make the boys work very hard, but Derocco does not seem to be afraid of hard work. Just as soon as the rush of Christmas is over I shall hope to have Derocco met my son-in-law, who is one of the leading younger architects of Boston.

³⁰ Наиме, по избору за епископа охридског Николај је морао да путује у Америку, а по доласку из Сједињених Држава бавио се у Београду због обавеза које је имао као члан Св. Синода (уп. „Отпутовао“ 1921: 4).

³¹ Robert Hallowell Gardiner, “Letter to Rt. Rev. Nicholai, Bishop of Ochrida, 22nd December 1921,” 1–2, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).

I saw in one of the Greek papers the statement that the Church of Serbia was thinking of sending a Bishop to this country to organize the Serbians here. I hope very much that you will be the Bishop selected. I have been very glad to hear of you from time to time through Radin, and Derocco will be another link.

I was requested the other day by the Federal Council of the Churches of Christ in America to go to Russia as its [p. 1] representative on the Hoover Commission for Relief in Russia. My special function would be to establish relations with the Church of Russia. It is very tempting invitation, but I see no possibility of my accepting it, for I have altogether too many things to do here.

With warm regards and best wishes for the New Year,

Very sincerely yours,

RHG/H"

[p. 2]

„22. децембар 1921. године
Преосвећеном Николају,
Епископу охридском,
Београд, Србија

Драги владико,

Био сам одушевљен када сам видео вашег младог пријатеља Дерока³² који је стигао јутрос. Драго ми је што чујем да ће студирати архитектуру на Технолошком институту, који је једна од најбољих школа за ту врсту студија у земљи. У тим школама младићи раде веома вредно, али се Дероко изгледа не боји напорног рада. Чим прође Божићна грозница надам се да ћу моћи да упознам Дерока са својим синовцем, који је један од водећих млађих бостонских архитеката.

Прочитах у једном грчком листу тврдњу да Црква Србије размишља о слању једног епископа у ову земљу, како би организовао

³² Вероватно је у питању Јован Дероко (у Сједињеним Државама познат као Јован Де Росо, 1896–1998), рођени брат чувеног архитекте и сликара Александра Дерока (уп. Вранић-Игњачевић 2004: 19), који се 1921. одселио у Америку, и каријеру градио као сарадник чувених америчких архитеката, касније као уметник и професор (уп. „Jovan De Rocco Obituary“ 1998).

овдашње Србе. Искрено се надам да ћете ви бити Епископ којег ће изабрати. Било ми је веома драго да чујем о вама с времена на време од Радина,³³ а Дероко ће бити још једна веза.

Федерални савет Црква Христових у Америци упутио ми је захтев да идем у Русију као њихов [стр. 1]

представник у Хуверовој комисији за помоћ Русији. Моја нарочита служба би била да успоставим везе са Црквом Русије. То је веома примамљив позив, међутим не видим могућност да га прихватим, будући да постоји превише ствари које би требало урадити овде.³⁴

Уз топле поздраве и најбоље жеље за Нову годину,

Искрено ваш

Р[оберт]Х[оловел]Г[ардинер]/Х[?]"

[стр. 2]

* * *

Наредне године, своме пријатељу са друге стране Атлантског океана Велимировић је послао једно писмо из Свете Земље – у мају 1922. године.³⁵

Ово писмо нарочито је занимљиво јер може послужити као кориштан прилог за реконструкцију кретања Вл. Николаја током 1922. године. Наиме, у црквеној штампи из 1922. године било је више натписа о поновном одласку Епископа Николаја у Америку (уп. Јанковић 2003: 648–649), а између осталог било је и речи о томе да је на овај пут у Америку Вл. Николај отишао на позив Комитета интернационалних хришћанских мисионара, да узме учешћа на тамошњој конференцији (уп. „Пут Епископа др Николаја“ 1922: 187). Но такође се појавио и један извештај према којем је Вл. Николај васкршње празнике 1922. године

³³ У питању је вероватно њујоршки адвокат Ђорђе Радин, српски национални радник у Америци (уп. Вуковић 1998: 288).

³⁴ Премда не помиње то у свом писму, Гардинер је у ово време већ био нарушеног здравља, и 1921. године је већ почео да се повлачи са функција које је имао у Епископалној Цркви, као и са функција у међуцрквеним организацијама (уп. Woolverton 2005: 141, нап. 65; 254–255).

³⁵ Nicholas Velimirovich, "Letter to Robert Gardiner, 12th May 1922," 1–2, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).

провео у Јерусалиму (уп. „Њ. П. Господин Епископ Николај“ 1922: 7), одакле ће отићи у Кину на међународну конференцију.³⁶ Прота Милан Јанковић је изнео претпоставку како није тачно да је Николај био у Јерусалиму за Васкрс те године, додуше уз одређену ограду.³⁷

У сваком случају, судећи према поменутом писму Роберту Гардинеру, Николај је у мају 1922. године, одн. 12. маја, у петак Недеље о Раслабљеном (4. недеље после Васкрса) био у Светој Земљи. У овом писму Николај Гардинеру препоручује Епископа Пантелејмона из православне Јерусалимске Патријаршије, угледног члана Св. Синода Јерусалимске Цркве који може да допринесе у залагању за јединство Цркве, уједно се сећајући гостопримства Гардинерове супруге³⁸ (што би могло значити да је Николај раније посетио дом Гардинерових; но, за ову претпоставку немамо јасне потврде). У наставку доносимо препис (и превод) овог писма, написаног на обе стране листа отприлике А5 формата, чини се у журби или у не тако оптималним условима (судећи по смањеној читкости рукописа):

“Jerusalem, May 12th 1922.

†

My dear Mr Gardiner,

God's peace be with you!

Herewith I want to introduce to you _____³⁹ Bishop Panteleimon of Jerusalem. He is a very prominent member of the Holy Synod of the Greek Orthodox Church of Jerusalem. I think it will interest you to meet him, all the more so as the prelates of the Holy Land do not so often visit the New World. [p. 1]

Also he may be useful for an great⁴⁰ scheme of the Church unity.

³⁶ У Кини је те године одржан скуп Светске студентске хришћанске федерације.

³⁷ Коментаришући усамљени прилог из *Весника* од 16. априла 1922. године, прота Јанковић каже:

„Објављено је да је Владика за време ускршњих празника био у Јерусалиму одакле ће отићи у Китај и тамо присуствовати интернационалном религиозном конгресу.

Изгледа да није тачно да је Владика био у Јерусалиму о ускршњим празницима, јер сви други извори говоре да је преко Лондона отишао у Америку и ускршње празнике провео у Њујорку. Могао је истина отићи у Јерусалим и поклонити се тамошњим светињама у току Великог поста.“ (наведено према Јанковић 2003: 649).

³⁸ Госпођа Гардинер, односно Елис Бенгс Гардинер (Alice Bangs Gardiner, 1857–1934), Гардинерова супруга од 1881. године (уп. Woolverton 2005: 35).

³⁹ На овом месту рукопис је нечитак: немамо разрешење ове речи и не можемо понудити задовољавајући предлог читања.

⁴⁰ На овом месту рукопис је нечитак: немамо бољи предлог читања.

Here I am for some time. But soon shall⁴¹ leave for home. Ms Gardiner's hospitality I never shall – nor can – forget indeed. May the blessing of the great⁴² Lord be with you both.

Yours always
very sincerely
in our Blessed Lord
† Bishop Nicholai
(Ochrida, Serbia)

Robert Gardiner
Boston"

[p. 2]

„Јерусалим, 12. мај 1922. године

†

Драги господине Гардинеру,
Мир Божији нека је са вама!

Овим бих желео да вам представим _____⁴³ Епископа Пантелејмона из Јерусалима. Он је веома истакнути члан Светог Синода Грчке Православне Цркве Јерусалима. Мислим да ће вас занимати да га упознате, још више будући да јерарси из Свете Земље не посећују Нови свет тако често. [стр. 1]

Он такође може бити од помоћи за један величанствен модел⁴⁴ [за остваривање] јединства Цркве.

Овде се налазим већ неко време. Али би убрзо требало да кренем кући. Гостопримство госпође Гардинер заиста нећу никада – нити бих могао – заборавити.

Нека благослов величанственог Господа буде уз вас двоје.

Увек ваш
врло искрено
у нашем благословеном Господу
† Епископ Николај
(Охрид, Србија)

Роберт Гардинер
Бостон"

[стр. 2]

⁴¹ На овом месту рукопис је нечитак: немамо бољи предлог читања.

⁴² На овом месту рукопис је нечитак: немамо бољи предлог читања.

⁴³ На овом месту рукопис је нечитак: немамо разрешење ове речи и не можемо понудити задовољавајући предлог читања.

⁴⁴ Или пресловљено: величанственој схеми. На овом месту рукопис је нечитак: немамо бољи предлог читања од „great scheme“.

3827
Jerusalem, May 12th 1922.

+

My dear Mr Gardiner,

God's Peace be with you!

Herewith I want to introduce to you Monseigneur Bishop Panteleimon of Jerusalem. He is a very prominent member of the Holy Synod of the Greek orthodox church of Jerusalem. I think it will interest you to meet him, all the more so as the prelates of the Holy Land do not so often visit the New World.

Also he may be useful for our
great scheme of the Church unity.

Here I am for some time.
But soon shall leave for home.
Mrs Gardner's hospitality I never
shall - nor can - forget indeed.

May the blessing of the Great
Lord be with you both.

Yours always
Very sincerely
in our Blessed Lord
& Bishop Nicholas
(Ochrida, Serbia).

Robert Gardner Esq.
Boston

Исте године, Епископ Пантелејмон је отпутовао у Америку и тамо се бавио током наредних десетак година (уп. Namee 2009a; 2009b). Да ли по писаној препоруци Вл. Николаја или независно од ње, Еп. Пантелејмон се пошто је стигао у Америку сусрео са Робертом Гардинером. Наиме, Пантелејмон је у јесен 1922. године отпутовао у Сједињене Државе, и током септембра 1922. године као званични представник Јерусалимске Патријаршије учествовао на 47. Генералној конвенцији Епископалне Цркве у САД која је одржана у Портланду, у Орегону, 6–23. септембра 1922. године (уп. *Journal of the General Convention of the Protestant Episcopal Church in the United States of America 1922 1923*: 10, 25–26, 107, 243, 251, 314, 804). На овој конвенцији учествовао је између осталих и значајан број православних јерараха и делегата из различитих помесних Православних Цркава. Николајев пријатељ Гардинер био је активни учесник овог скупа. Између осталог, он је на овом окупљању поднео и Извештај о раду Заједничке комисије за сазивање Светске конференције о питањима вере и поретка (Report of the Joint Commission on World Conference on Faith and Order; уп. *Journal of the General Convention of the Protestant Episcopal Church in the United States of America 1922 1923*: 233).

* * *

Закључак

Не знамо да ли је сачувано још писама које су разменили Роберт Гардинер и Николај Велимировић. Грађа са сведочанствима о животу Вл. Николаја која се чува у црквеним, државним и приватним архивама и у Северној Америци и у Европи тек треба да буде истражена. Можда ће нека будућа истраживања бацити додатно светло на делатност и живот најчувенијег српског проповедника и духовника новијих времена.

Оно што на основу неколико писама из преписке Р. Гардинера и Н. Велимировића сачуваних у архивама Светског савета цркава у Женеви можемо да закључимо је да је Николај Велимировић био заинтересован за међухришћански дијалог, да је био активно укључен у токове савременог екуменског покрета још од његовог настајања, те да је показивао живо интересовање за сазивање Светске конференције за питања вере и поретка. Постојаност овог његовог опредељења може се наслутити и из његовог потоњег дугогодишњег чланства у Заједничким

комисијама и телима које су радиле на продубљивању међухришћанског разумевања и организовале мултилатералне сусрете у циљу прављења почетних корака на путу ка хришћанском јединству.

* * *

Роберт Гардинер је уснуо у Господу 1924. године. Према сведочењу Гардинерове супруге, на самртној постељи причао је о писмима која би требало да напише, шта би још требало урадити итд. (уп. Woolverton 2005: 241), до последњег даха не посустајући у свом труду за хришћанско јединство. Гардинер се упокојио не дочекавши круну свога дугогодишњег рада – сазивање Прве светске конференције за веру и поредак, која је одржана неколико година касније, у Лозани 1927. године. Епископ Брент је био другачије среће, и имао је прилику да учествује на овој конференцији као председавајући. Николај Велимировић се у време одржавања конференције налазио у Сједињеним Државама, на Светском конгресу посвећеном питањима мира одржаном у Вилијамстауну (уп. Добријевић 2007: 33), но премда није био физички присутан, за ову конференцију припремио је излагање на тему светих тајни, које је у Велимировићевом одсуству прочитао Николајев пријатељ Митрополит тијатријски Герман (уп. Bate 1927: 286). На овој конференцији учествовали су и други Николајеви пријатељи, попут већ поменутог (у то време Епископа њујоршког) Вилијама Т. Манинга.

Премда је смрт прекинула пријатељство Гардинера и Николаја, Николајево залагање на пољу хришћанског јединства није било завршено одласком његовог пријатеља, нити исцрпљено у деценијама које су уследиле. Поред интересовања за рад Комисије за веру и поредак, Николај се живо занимао и за рад међународног богословског тела које ће касније остати упамћено као Конференција за живот и рад, и давао свој допринос у годинама које су уследиле. Занимљива је чињеница – у којој би неко могао приметити одређену симболику – да је Николај био укључен у почетке Комисије за веру и поредак у другој деценији 20. века, и неких тридесетак година касније – у процес сливања Комисије за веру и поредак и Комисије за живот и рад у заједничку организацију, која ће од 1948. године бити позната као Светски савет цркава (у Николајевом изразу – *Лија цркава*). Старање за хришћанско јединство остало је важна тачка Николајеве мисли и делатности – и у његовим раним годинама, и у годинама његовог служења као епархијског архијереја, и након горког искуства заробљеништва и нацистичког логора Дахау, у послератним годинама које је провео у изгнанству.

* * *

Захвалност:

Најсрдачније се захваљујем Педру Нарију (**Pedro Nari**), библиотекару Екуменског института у Босеу, на његовој помоћи у проналажењу литературе и на његовом труду и времену које је одвојио за ово истраживање.

Посебну захвалност дугујем Ани–Емануели Танкам–Тен (**Anne-Emmanuelle Tankam-Tene**), архивисти Светског савета цркава, за њену љубазност и стрпљење, и упорност да ми помогне у проналажењу грађе похрањене у архивама Светског савета цркава у Женеви.

* * *

Библиографија:

Извори:

Архив ССЦ / WCC Archives, Женева:

Gardiner, Robert Hallowell (1917): "Letter to John R. Mott, 23rd July 1917," 1–7, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 7. Mott, John Raleigh Mott.

Gardiner, Robert Hallowell (1921): "Letter to Rt. Rev. Nicholai, Bishop of Ochrida, 22nd December 1921," 1–2, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).

Velimirovich, Nicholai (1917): "Cablegram to Robert Gardiner, 21st July 1917," 1–2, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).

Velimirovich, Nicholai (1921): "Letter to Robert Gardiner, 16th March 1921," WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives.

- Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).
- Velimirovich, Nicholai (1922): “Letter to Robert Gardiner, 12th May 1922,” 1–2, WCC Archives, Box 23.0.006. Faith and Order Archives. Early Archives. Robert Hallowell Gardiner 1855–1924. Correspondence : 1st series : Moore–Russell. File 12. Nicholai (Velimirovic), Bishop of Ochrida).

Литература:

- Бјелајац, Бранко (2011): „Хришћанска заједница студената као модел сарадње и толеранције међу црквама с почетка XX века“, *Religija i tolerancija / Religion and Tolerance: Journal of the Center for Empirical Researches of Religion*, Vol. IX, No. 16 (jul–decembar 2011), 309–316.
- Велимировић, Н. (1906): „Верско-социјални покрети на Западу“, *Весник Српске Цркве: орјан Свешћеничкој удружења*, година XVII, свеска VIII (август 1906), 677–690.
- Велимировић, Н[икола]. (1909а): „Њуман и његова теорија. Једна глава из модерне енглеске теологије“, *Хришћански весник: црквено-бојословски лист*, бр. 3 (1909), 186–203.
- Велимировић, Н[икола]. (1909в): „Англикански епископ Весткот. Једна глава из модерне енглеске теологије“, *Хришћански весник: црквено-бојословски лист*, бр. 7–8 (1909), 533–543; бр. 9 (1909), 625–638.
- Велимировић, Никола (1909б): „Брод на таласима“, *Хришћански весник: црквено-бојословски лист*, бр. 4 (1909), 247–268.
- Велимировић, Николај (1915а): *Свети Јован Хус*, Жива Црква – недељни гласник словенског хришћанства, свеска 1, Њујорк.
- Велимировић, Николај (1915б): *Устјанак робова*, Жива Црква – недељни гласник словенског хришћанства, свеска 2, Њујорк.
- Велимировић, Николај (1915в): *I Највиши. II Мојсеј*, Жива Црква – недељни гласник словенског хришћанства, свеска 4, Њујорк.
- Вранић-Игњачевић, Марија М. (2004): *Александар Дероко: 1894–1988: каталој изложбе* / [аутори изложбе и каталога Марија Вранић-Игњачевић, Дубравка Милошевић; фотографије Владимир Поповић], Легенде Београдског Универзитета, Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“.
- Вуковић, Сава (1994): *Историја Српске Православне Цркве у Америци и Канади 1891–1941*, Крагујевац: Каленић.

- Добријевић, Иринеј (2007): „Свети Николај српски и свеправославни: три америчке мисије“, *Српска теологија у двадесетом веку*, бр. 2 (2007), 28–34.
- Ђаковац, Александар (2019): „Кратки историјски преглед развоја екуменског покрета“, IntRes: https://www.academia.edu/9709107/Kratka_istorija_ekumenskog_pokreta (посећено 5. јуна 2019. г.).
- Јанковић, Милан Д. (2002а): *Епископ Николај: животи, мисао и дело*. Књ. 1, Шабац: Епархија шабачко-ваљевска.
- Јанковић, Милан Д. (2002б): *Епископ Николај: животи, мисао и дело*. Књ. 2, Шабац: Епархија шабачко-ваљевска.
- Јанковић, Милан Д. (2003): *Епископ Николај: животи, мисао и дело*. Књ. 3, Шабац: Епархија шабачко-ваљевска.
- Јов. М. С. (1921): „Повратак Г. др Николаја“, *Весник: лист за црквену политику*, бр. 29 (1921), 2.
- Лазаревић, Слободан (2008): „Владика Николај Велимировић – српски добровољац“, *Добровољачки гласник*, година XVIII, бр. 31 (2008), стр. 176–180.
- Марјановић, Чедомир (1909): „Питање о сједињењу Цркава“, *Хришћански весник: црквено-богословски лист*, бр. 5 (1909), 321–330.
- Николић, Марко (2010): „Екуменизам, екуменски покрет и Светски савет цркава (ССЦ)“, *Religija i tolerancija / Religion and Tolerance: Journal of the Center for Empirical Researches of Religion*, Vol. VIII, No. 14 (jul–decembar 2010), 305–330.
- Радић, Радмила (2019): *Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији*, Библиотека Студије и монографије [Институт за новију историју Србије], књ. 119, Београд : Институт за новију историју Србије.
- фон Аркс, Урс (2007): „Епископ Николај Велимировић (1880–1956) и његове студије у Берну у оквиру старокатоличких и српско-православних односа“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати : зборник радова научној скупи*, књ. 2 (2007), 7–27.
- “Records of the Conference” (1910), у World Missionary Conference (1910a): *World Missionary Conference, 1910. To Consider Missionary Problems in Relation to the Non-Christian World. Vol. 1. The History and Records of the Conference Together With Addresses Delivered at the Evening Meetings*, Published for the World Missionary Conference by Oliphant, Anderson, & Ferrier – Edinburgh and London, and the Fleming H. Revell Company – New York, Chicago, and Toronto, 33–71.

- „Jovan De Rocco Obituary“ (1998), Legacy.com, Inc., Published in The News-Press on Apr. 24, 1998, IntRes: <https://www.legacy.com/obituaries/news-press/obituary.aspx?n=jovan-de-rocco&pid=18658066> (посећено 6. септембра 2019. године).
- „Њ. П. Господин Епископ Николај“ (1922), *Весник: лист за црквену политику*, бр. 9 (1922), 7.
- „Отпутовао“ (1921), *Весник: лист за црквену политику*, бр. 29 (1921), 4.
- „Повратак Преосвећеног Епископа Господина Николаја“ (1921), *Гласник: Службени лист Српске Православне Патријаршије*, година II, бр. 12 (1921), 190.
- „Пут Епископа др Николаја“ (1922), *Хришћански животи: месечни часопис за хришћанску културу и црквени животи*, година I, бр. 3 (1922), 187.
- Bate, H. N. (ed.) (1927): *Faith and Order. Proceedings of the World Conference, Lausanne, August 3–21, 1927*, New York: George H. Doran Company (2nd updated edition – London: SCM Press, 1928).
- Fitzgerald, Thomas E. (2004): *The Ecumenical Movement: An Introductory History*, Contributions to the Study of Religion, no. 72, Connecticut – London: Westport.
- Heppell, Muriel (2001): *George Bell and Nikolai Velimirović: The Story of a Friendship*, Birmingham: Lazarica Press.
- Joint Commission Appointed to Arrange for A World Conference on Faith and Order : List of Commissions Already Appointed, March 20, 1914* (1914), New York, U. S. A.: Joint Commission Appointed to Arrange for A World Conference on Faith and Order.
- Joint Commission Appointed to Arrange for a World Conference on Faith and Order: List of Commissions Already Appointed, June 1, 1920* (1920), New York, U. S. A.: Joint Commission Appointed to Arrange for a World Conference on Faith and Order.
- Journal of the General Convention of the Protestant Episcopal Church in the United States of America: Held in the City of New York, From October Eighth to October Twenty-fifth, inclusive, in the Year of Our Lord 1913, With Appendices* (1914), Printed for the Convention, New York City: The Sherwood Press.
- Journal of the General Convention of the Protestant Episcopal Church in the United States of America: Held in the City of Portland, From September Sixth to September Twenty-third, inclusive, in the Year of Our Lord 1922, With Appendices* (1923), Printed for the Convention, New York: The Abbott Press.
- Kates, Frederick W. (1948): *Charles Henry Brent: Ambassador of Christ*, London: SCM Press.

- Manning, William Thomas (1929): "Address of William T. Manning, at the Memorial Service for the Right Reverend Charles Henry Brent, at the Cathedral of St. John the Divine, Sunday, April 28th, 1929", у *In memoriam: Charles Henry Brent, 1862–1929* (1929), New York: "The Inquiry", 5–8.
- Marković, Slobodan G. (2017): "Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War," *Balkanica* XLVIII (2017), 143–190.
- Namee, Matthew (2009a): "Abp Panteleimon & the Jerusalem Patriarchate in America", The Society for Orthodox Christian History in the Americas – OrthodoxHistory.org, posted on October 19, 2009, IntRes: <https://orthodoxhistory.org/2009/10/19/abp-panteleimon-the-jerusalem-patriarchate-in-america/> (посећено 2. септембра 2019. године).
- Namee, Matthew (2009b): "Jerusalem's Abp Panteleimon in America, 1924–1931", The Society for Orthodox Christian History in the Americas – OrthodoxHistory.org, posted on October 27, 2009, IntRes: <https://orthodoxhistory.org/2009/10/27/jeruselems-abp-panteleimon-in-america-1924-1931/> (посећено 2. септембра 2019. године).
- Norbeck, Mark D. (1996): "The Legacy of Charles Henry Brent", *International Bulletin of Missionary Research*, Vol. 20, no. 4 (October 1996), 163–168 [<https://doi.org/10.1177/239693939602000407>].
- Pullan, Leighton (1909): "Reunion with the East," *Guardian*, no. 3301 (10 Mar. 1909), 398.
- Robson, George (1910): "History of the Conference", у World Missionary Conference (1910a): *World Missionary Conference, 1910. To Consider Missionary Problems in Relation to the Non-Christian World. Vol. 1. The History and Records of the Conference Together With Addresses Delivered at the Evening Meetings*, Published for the World Missionary Conference by Oliphant, Anderson, & Ferrier – Edinburgh and London, and the Fleming H. Revell Company – New York, Chicago, and Toronto, 1–31.
- Rouse, Ruth (1993): "Other Aspects of the Ecumenical Movement, 1910–1948," у Rouse, Ruth, and Neill, Stephen (eds.) (1993): *A History of the Ecumenical Movement. Vol. I. 1517–1948*, Third Edition, Geneva: World Council of Churches, 597–641.
- Slater, Eleanor (1932): *Charles Henry Brent: Everybody's Bishop*, Milwaukee: Morehouse Publishing.
- Tatlow, Tislington (1967): "The World Conference on Faith and Order", у Rouse, Ruth, and Neill, Stephen (eds.) (1967): *A History of the Ecumenical Movement. Vol. 1: 1517–1948*, 2nd ed. with rev. bibliography, Philadelphia: Westminster, 405–441.

- The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order. A First Preliminary Conference* (1913), New York.
- The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order: Report of the Joint Commission to the General Convention of the Protestant Episcopal Church 1913* (1913), Printed for the Commission, A.D. 1913.
- The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order: Report of the Joint Commission to the General Convention of the Protestant Episcopal Church 1916* (1916), Printed for the Commission, A.D. 1916.
- The World Conference for the Consideration of Questions Touching Faith and Order: Report of the Deputation to Europe and the East* (1919), [New York:] Printed for the Commission, A. D. 1919.
- Vasiljević, Maxim L. (ed.) (2019): *The Serbian Christian heritage of America: The Historical, Spiritual, and Cultural Presence of the Orthodox Diaspora in North America, 1815–2019*, Monographs of Serbian History and Culture, no. 2, Los Angeles – Chicago – New York – Toronto – Belgrade: Sebastian Press.
- Velimirovitch, Nikola (1909): "Problems of Reunion with the East," *Guardian*, no. 3300 (3 March 1909), 340–341.
- Velimirovich, Nikolai (1915a): *Christianity and War. Letters of a Serbian to his English Friend*, Živa Crkva, Vol. III, New York, 1915 [2nd edition: London: The Faith Press, 1920].
- Velimirovich, N. (1915b): *Two Churches in One Nation*, Živa Crkva, Vol. V, New York.
- von Arx, Urs (2006): "Bishop Nikolaj Velimirović (1880–1956) and His Studies in Bern within the Context of the Old Catholic–Serbian Orthodox Relationship," *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, Volume 20, Number 2 (2006), 307–339.
- West, Edward N. (2013) "Recollections of Bishop Nikolai," *St. Nicholas Parish Reporter* (Monroeville, Pennsylvania), Vol. XLIV, No. 88 (January 2013), 14–15.
- Woolverton, John F. (2005): *Robert H. Gardiner and the Reunification of Worldwide Christianity in the Progressive Era*, Columbia: University of Missouri Press.
- World Conference on Faith and Order: Report of the Preliminary Meeting at Geneva, Switzerland, August 12–20, 1920. A Pilgrimage toward Unity* (1920), [New York, U. S. A.:] Published by the Continuation Committee, representing National Churches of the following Communion: Anglican, Armenian, Baptist, Congregational, Czechoslovak, Disciples, Eastern Orthodox, Friends, German Evange-

lical, Lutheran, Methodist, Moravian, Old Catholic, Presbyterian, Reformed, South India United.

World Missionary Conference (1910): *World Missionary Conference, 1910. To Consider Missionary Problems in Relation to the Non-Christian World. Vol. 1–9*, Published for the World Missionary Conference by Oliphant, Anderson, & Ferrier – Edinburgh and London, and the Fleming H. Revell Company – New York, Chicago, and Toronto.

World Missionary Conference (1910a): *World Missionary Conference, 1910. To Consider Missionary Problems in Relation to the Non-Christian World. Vol. 1. The History and Records of the Conference Together With Addresses Delivered at the Evening Meetings*, Published for the World Missionary Conference by Oliphant, Anderson, & Ferrier – Edinburgh and London, and the Fleming H. Revell Company – New York, Chicago, and Toronto, 33–71.

Zabriskie, Alexander C. (1948): *Bishop Brent: Crusader for Christian Unity*, Philadelphia: The Westminster Press.

Примљено: 10. 9. 2019.

Одобрено: 25. 10. 2019.

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF LIFE AND WORK OF BISHOP NICHOLAI VELIMIROVIĆ: CORRESPONDENCE WITH ROBERT H. GARDINER

Srećko Petrović

Diocese of Šumadija, Aranđelovac

Summary: Robert Hallowell Gardiner (1855–1924), Episcopalian layman and ecumenist, head of the Brotherhood of St. Andrew, was one of the leaders of the early ecumenical movement. He was the first Secretary of Joint Commission on Faith and Order (established at XLIII General Convention of the Episcopal Church in 1910). Gardiner organized first preliminary conference in New York

in 1913, and he also helped organize preliminary world conference that gathered in Geneva in August 1920.

Nikolaj Velimirović (1881–1956) was one of the most influential Serbian Orthodox thinkers and theologians in the 20th century. During his service as an orthodox theologian, Velimirović was working on supporting Christian unity. He established close connections to some Anglican and Catholic hierarchs, as well as to the representatives of other Churches. One of his friends and cooperators was R. Gardiner.

Some letters of the correspondence between Velimirović and Gardiner can be found in WCC Archives in Geneva (Box 23.0.006). This correspondence took place between 1917 and 1922. In these material one can find some useful information for the study of life and work of Nicholai Velimirović, especially information regarding his participation in inter-Christian dialogue and regarding his contribution to the labour of international Ecumenical bodies.

The earliest of these letters is Velimirović's cablegram to Gardiner from July 21st 1917, regarding invitation of the Russian and Roman Catholic Church to take part in forthcoming World Conference on Faith and Order. Gardiner quoted that cablegram in a letter to John R. Mott, and also to some other relevant personalities.

Another one is a letter which Velimirović sent to Gardiner on March 16th 1921, during his second visit to US, regarding their meeting. Gardiner later sent a letter to Velimirović on December 22nd in 1921, informing him that he met Velimirović's friend Derocco, who arrived to US.

The last letter preserved in WCC Archives, Box 23.0.006, is the one that Velimirović sent to Gardiner from Jerusalem, on May 12th 1922. In this last letter one can find Velimirović's recommendation for Bishop Panteleimon of Jerusalem, who soon after that went to US and participated in the inter-Christian gatherings.

Key words: inter-Christian dialogue, Faith and Order, Nicholai Velimirović, Robert H. Gardiner, William T. Manning.

Acknowledgements:

I am deeply indebted to **Pedro Nari**, librarian of the Ecumenical Institute of Bossey, for his kind help and assistance. My special gratitude goes to **Anne-Emmanuelle Tankam-Tene**, archivist of the World Council of Churches, for her kind help and patience, and for providing important documents, treasured in the archives of WCC in Geneva.